

POWRÓT DO OJCZYZNY?

PATRIOTYZM WOBEC
NOWYCH CZASÓW.
KONTYNUACJE
I POSZUKIWANIA

Wydanie niniejszej publikacji było możliwe dzięki dofinansowaniu przez
Gminną Bibliotekę Publiczną w Lesznowoli.

MONOGRAFIE
INSTYTUTU NAUKI
O POLITYCE

POWRÓT DO OJCZYZNY?

PATRIOTYZM WOBEC
NOWYCH CZASÓW.
KONTYNUACJE
I POSZUKIWANIA

Redakcja naukowa
Cezary Smuniewski
Paweł Sporek

Warszawa 2017

Seria wydawnicza: Monografie Instytutu Nauki o Polityce

Recenzenci:

prof. dr hab. Ryszard Szpyra
prof. dr hab. Waldemar Kitler
dr hab. Danuta Łazarska
dr hab. Marek Cichocki

Redakcja językowa:

dr Tadeusz Borucki - język polski
Jolanta Olpińska - język angielski

Korekta:

Anna Opolska
dr Małgorzata Jesiotr

Skład:

Tekanet Tomasz Kasperczyk

© Copyright by Cezary Smuniewski, Warszawa 2017

© Copyright by Paweł Sporek, Warszawa 2017

© Copyright by Instytut Nauki o Polityce, Warszawa 2017

Wszelkie prawa zastrzeżone. Każda reprodukcja lub adaptacja całości bądź części niniejszej publikacji, niezależnie od zastosowanej techniki reprodukcji (drukarskiej, fotograficznej, komputerowej i in.), wymaga pisemnej zgody Autora i Wydawcy.

Objętość 22 arkusze wydawnicze

Wydawca:

Wydawnictwo Instytutu Nauki o Polityce
www.inop.edu.pl

ISBN: 978-83-950685-0-8

Druk i oprawa: Fabryka Druku

Spis treści

9 Od redaktorów

Część I Patriotyzm w myśli. Na gruncie teorii

Cezary Smuniewski

15 **Ku identyfikacji współczesnej drogi miłośnika ojczyzny.
Z badań nad tożsamością i patriotyzmem w tworzeniu
bezpieczeństwa narodowego Polski**

Marta Szymańska

47 **Patriotyzm – rozumienie pojęcia na gruncie polskim.
Próba rekonesansu**

Konrad Majka

63 **Nacjonalizm a patriotyzm. Różnice, podobieństwa, zależność**

Marcin Mazurek

87 **Patriotyzm kosmopolityczny**

Lech Szyndler

109 **Antropologiczne aspekty patriotyzmu (formuła tomizmu
konsekwentnego w ujęciu prof. Mieczysława Gogacza)**

Część II Patriotyzm w słowie. Głosem literatury

Paweł Sporek

135 ***Rzadko na moich wargach...* Jana Kasprowicza jako głos
sprzeciwu wobec profanacji idei patriotycznej i afirmacja
umiłowania rodzimego kraju**

Karolina Zakrzewska
151 **Stanisława Wyspiańskiego metafizyka narodu**

Małgorzata Gajak-Toczek
171 **Bonifacy Miązek w poszukiwaniu ojczyzno-
Liryczne zapiski współczesnego wygnańca**

Część III Patriotyzm w edukacji. W stronę wychowania

Iwona Morawska
195 **Blaski i cienie edukacji patriotycznej**

Leszek Jazownik
217 **O wychowaniu patriotycznym we współczesnej szkole**

Dorota Karkut
245 **Patriotyzm – temat ważny i zawsze aktualny na godzinach
języka polskiego, historii i wiedzy o społeczeństwie**

Maria Sienko
259 **Mała, większa i największa ojczyzna człowieka.
Kształtowanie postaw patriotyzmu na lekcjach języka polskiego
(według oferty programowo-podręcznikowej *To lubię!*)**

Zofia Budrewicz
281 **Patriotyzm w polonistycznej edukacji międzykulturowej**

Henryk Gradkowski
303 **Jak czytano, a jak czytać dzisiaj romantyków w szkole?
Przyczynek do rozważań o kształtowaniu modelu polskiego
patriotyzmu**

Część IV Patriotyzm w doświadczeniu. Oblicza codzienności

- Janusz Królikowski
- 327 **Funkcja „polityczna” Kościoła w służbie ojczyzny**
- Ilona Urych
- 345 **Od kultury fizycznej do patriotyzmu i od patriotyzmu do kultury fizycznej. O kształtowaniu postaw w tworzeniu bezpieczeństwa narodowego**
- Jolanta Fiszbak
- 371 **„Choroba” nie tylko Sopliców – o polskim umiłowaniu wolności i patriotyzmie współczesnej młodzieży**
- Katarzyna Grudzińska
- 405 **O patriotyzmie współczesnej młodzieży – deklaracje i postawy uczniów klas wojskowych**
- Alina Kulczyk-Dynowska
- 427 **Dziedzictwo przyrodnicze a patriotyzm – na przykładzie parków narodowych**

Marta Szymańska

Patriotyzm – rozumienie pojęcia na gruncie polskim. Próba rekonesansu

Streszczenie

Celem artykułu jest dokonanie przeglądu stanowisk dotyczących rozumienia pojęcia „patriotyzm”. Pod uwagę wzięto definicje słownikowe, które są dosyć zgodne, choć jednocześnie wskazują na pewne zmiany, które dotyczą między innymi uwyppuklania znaczenia lokalności w definiowaniu pojęcia. Kolejnym obszarem są propozycje przedstawione głównie przez historyków, pokazujących krystalizowanie się rozumienia patriotyzmu na tle ważnych dla narodu wydarzeń, a także wpływ historii na kształtowanie się postaw patriotycznych. Koncepcje te znajdują swoje odbicie we współczesnych dyskusjach nad tym, co to znaczy „być patriotą”. Sondaże przeprowadzane na zlecenie mediów, a także ożywione dyskusje na forach internetowych pokazują ewolucję w rozumieniu patriotyzmu, a także najważniejsze źródła wpływu.

Summary

The aim of this article is to review the positions on the understanding of the term “patriotism”. They were taken into consideration dictionary definitions which are quite compatible, but at the same time show some changes about, inter alia emphasizes the importance of locality in defining the concept. Another area are propositions presented mostly by historians,

showing the crystallization of understanding of patriotism on the background of important nation events, and also the impact of history on the formation of patriotic attitudes. These concepts find their reflection in the modern discussion about what “be a patriot” means. Surveys carried out at the request of the media, and also intense discussions on the Internet forums show the evolution in the patriotism meaning as well as the key income sources.

Słowa kluczowe: definicja patriotyzmu, rodzaje patriotyzmu, modele patriotyzmu

Key words: definition of patriotism, types of patriotism, models of patriotism

Wstęp

Patriotyzm to pojęcie, które podlega stałej ewolucji. W prowadzonych na różnych płaszczyznach dyskusjach uciera się jego rozumienie, dostosowuje się je do historycznych, politycznych, gospodarczych uwarunkowań. Jak w lustrze odbija się w nim także historia narodów. Bogdan Szlachta wskazuje wręcz na zastępowanie w nowoczesnych i ponowoczesnych społeczeństwach pojęcia „ojczyzna” (*patria*) terminami „demokracja” czy „republika”. Pojęcie to „jest usuwane w cień, bo kojarzące się z partykularyzmem narodowym lub państwowym może utrudniać osiąganie porozumienia w zróżnicowanych, pluralistycznych społeczeństwach; jest ono nawet negowane lub pomijane, a wraz z nim negowane jest lub pomijane pojęcie «patriotyzm» z racji niesionego przez nie elementu treściowego, «substancjalnego», stawiającego granice lub określającego wyraźnie konkretny przedmiot odniesienia...”¹. Obserwacja polskiej rzeczywistości nie potwierdza aż tak pesymistycznych prognoz. Problem rozumienia patriotyzmu, objaśniania i definiowania pojęcia, poszukiwania źródeł i wpływów, a także jego deklarowania i wyznawania jest wciąż żywy w polskim dyskursie publicznym.

Celem artykułu jest próba pokazania niektórych płaszczyzn, gdzie dokonuje się dyskusja aktualizująca rozumienie pojęcia „patriotyzm”. Jest to jednocześnie

¹ B. Szlachta, *Uwagi o dwóch sposobach traktowania o patriotyzmie przez polskich konserwatystów (głównie międzywojennych)*, w: *Patriotyzm Polaków. Studia z historii idei*, J. Kloczkowski (red.), Kraków 2006, s. 110.

okazja do zauważenia wpływu przeszłości na współczesne propozycje definiowania patriotyzmu, historię jako stały punkt odniesienia dla terażniejszości.

Ujęcia słownikowe

Nazwa *patriotyzm* ma swoje źródło w dwóch starożytnych językach. Wyprowadza się ją bowiem z greckiego słowa *πατρία* (*patria*), które oznacza rodzinę, plemię, naród wywodzący się od wspólnych przodków. Rozumienie to zostało później przejęte przez Rzymian i wzbogaciło język łaciński, a następnie także inne języki europejskie. W ten sposób dotarło także do języka polskiego, na co dowodem może być obecność rzeczownika *patria* w pierwszym słowniku łacińsko-polskim Bartłomieja z Bydgoszczy: „Patria est natale solum – myesscze vrodzenya oyczyzna”². Nie wszystkie jednak źródła wskazują na taką drogę przyswojenia sobie przez polszczyznę pojęcia patriotyzm. Na przykład *Uniwersalny słownik języka polskiego* przywołuje tu język francuski (por. fr. *patriotisme*)³.

Jak podaje *Wielka encyklopedia PWN*, „patriotyzm” to „wszelkie umiłowanie ojczyzny jako miejsca swojego pochodzenia i/lub zamieszkania”⁴. Trzeba jednak zaznaczyć, że miejsce to może oznaczać zarówno cały kraj, jak i jakąś bliską podmiotowi okolicę czy region. W tym szerszym znaczeniu przypisuje się patriotyzmowi określone uczucia i zachowania. Z jednej strony jest to więc sentyment, przywiązanie, a z drugiej gotowość do poświęcenia, stawianie dobra kraju ponad własnymi interesami. Definicja zaproponowana w encyklopedii tylko w części znajduje potwierdzenie w zapisach słownikowych. Przywoływany już *Uniwersalny słownik języka polskiego* zwraca uwagę wyłącznie na tę część znaczenia, która odnosi się do obdarzania uczuciem kraju i narodu. Akcentuje także gotowość do poświęcenia. Natomiast związek z tzw. „małą ojczyzną” sytuuje w kręgu znaczeniowym patriotyzmu lokalnego⁵. Pojęcie patriotyzmu podobnie definiowane jest również w *Innym słowniku języka polskiego*. Różnica po-

² W. Wydra, W.R. Rzepka, *Chrestomatia staropolska. Teksty do roku 1543*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1995, s. 211.

³ *Uniwersalny słownik języka polskiego*, S. Dubisz (red.), t. 3, Warszawa 2004, s. 390.

⁴ *Wielka encyklopedia PWN*, B. Kaczorowski (red.), t. 20, Warszawa 2004, s. 380.

⁵ *Uniwersalny słownik...*, s. 390.

lega na tym, iż rozszerzeniu ulega rozumienie patriotyzmu lokalnego. Nie jest to (jak w *Encyklopedii*) alternatywa kraj – region, ale swego rodzaju wykluczenie, ponieważ towarzyszy mu „stawianie spraw lokalnych ponad ogólnokrajowe”⁶. Także *Wikipedia*, źródło, do którego coraz częściej sięgają użytkownicy Internetu (dla niektórych jest to źródło jedyne), ogranicza rozumienie pojęcia do wymiaru ogólnonarodowego. Wskazuje jednak więcej przykładowych obszarów, których patriotyzm dotyczy. Chodzi tu między innymi o umiłowanie tradycji narodowych, troskę o obyczaje, kulturę, język, ponieważ podstawą wszelkich patriotycznych uczuć i zachowań jest poczucie więzi społecznej, „wspólnoty kulturowej oraz solidarności z własnym narodem i społecznością”⁷. Źródła encyklopedyczne są zatem dosyć zgodne i prezentują podobne rozumienie pojęcia.

Rodzaje patriotyzmu

Patriotyzm nie jest pojęciem jednorodnym. W dyskusjach o nim, a także w potocznym języku zauważyć można różne jego odmiany, np.: patriotyzm narodowy, lokalny, regionalny, klasyczny, tradycyjny, nowoczesny, patriotyzm czasu pokoju i czasu wojny, patriotyzm gospodarczy, ekonomiczny.

W literaturze przedmiotu badacze odnoszą rozumienie patriotyzmu do czasu, w którym się to rozumienie krystalizuje. Zwracają uwagę na to, jak ważna jest zależność między sytuacją polityczną, gospodarczą, społeczną danego narodu a wyznacznikami postawy patriotycznej. Andrzej Walicki opisuje trzy koncepcje patriotyzmu, które z jednej strony wiążą się z konkretnym momentem w historii Polski, a z drugiej współlistnieją ze sobą i wzajemnie nakładają się na siebie⁸.

⁶ *Inny słownik języka polskiego PWN*, M. Bańko (red.), t. 2, Warszawa 2000, s. 35.

⁷ <https://pl.wikipedia.org/wiki/Patriotyzm>, [dostęp: 25.04.2016].

⁸ Prace Andrzeja Walickiego spotykają się z różnym odbiorem ze względu na historyczny kontekst ich powstania. Przywołane wyżej *Trzy patriotyzmy* traktowane są jednak także jako tekst klasyczny „już trzydzieści lat studiowany przez polską inteligencję. Stanowi cenne i piękne świadectwo «polskich zmagania z wolnością» wybitnego intelektualisty. Walicki głosił w nich nie tylko swój niezależny sąd bez względu na konsekwencje środowiskowe, ale i starał się przekraczać własne uprzedzenia, empatycznie rozumieć racje strony przeciwnej” (por. M. Łuczewski, M. Sokulski, *Trzy patriotyzmy po trzech dekadach*, <http://skarbsolidarnosci.pl/wp-content/uploads/2014/02/Integralna-teoria-Solidarnosci.-Luczewski-Sokulski.pdf> [dostęp 10.06.2017]). Także M. Król uważa, że „każdy, kto zajmuje się polskim patriotyzmem, musi uwzględnić sformułowane przez Walickiego odróżnienie trzech koncepcji patriotyzmu” (por. M. Król, *Walicki – liberał namiętny*, <http://wiadomosci.dziennik.pl/opinie/artykuly/205449,walicki-liberal-namiety.html>). Prezentowane wyżej fragmenty przywołane zostały

„Pierwsza z nich definiuje patriotyzm jako wierność woli narodowej, manifestującej się w dążeniu do wewnętrznej i zewnętrznej suwerenności; druga określa go jako wierność idei narodowej, przekazanej przez tradycję i mającej urzeczywistnić się w przyszłości; trzecia wreszcie pojmuje patriotyzm jako obronę realistycznie pojętego interesu narodowego...”⁹. Koncepcje te – podkreśla autor – naznaczone są historyczno-kulturowym piętnem, bez znajomości którego trudno je zrozumieć. Pierwsze podejście wiąże A. Walicki z tradycją republikanizmu, szlacheckich wolności¹⁰, drugie – z tradycją romantyczną, a trzecie ze spuścizną endecji. Jak pisze Jolanta Choińska-Mika, etos patriotyczny tożsamy z etosem obywatelskim łatwo daje się wyczytać z dokumentów sejmików szlacheckich: „Dobrym obywatelem jest ten, kto «służy ojczyźnie Rzeczypospolitej matce swej», ten, który ma do ojczyzny «nieustający afekt» i demonstruje go, «żeby wiedziała i ojczyzna, jakiego ma siebie miłującego syna»¹¹. Służba ojczyźnie i miłość dla niej to cechy patriotyzmu wolnej I Rzeczypospolitej. Inaczej rzecz się miała w czasach niewoli¹², kiedy to najważniejsza okazała się obrona narodowych imponderabiliów, hasło „pierwej być, potem jak być”. Sytuacja polityczna, brak państwowości, walka o przetrwanie doprowadziły do redefinicji, przewartościowania zarówno pojęcia patriotyzmu, jak narodu i ojczyzny. „Przedmiotem uczuć patriotycznych przestała być wspólnota polityczna, a nie stała się nim wspólnota etniczna; patriotyzm utożsamiony został z wiernością wobec «idei narodowej», przekazanej Polakom przez ich tradycję i objawionej w nowej postaci jako ogólnoludzka misja zbawicielska. Naród przestał być pojmowany jako pewna realność empiryczna, zdefiniowany bowiem został jako «gromada duchów», o wspólnym przeznaczeniu, zaszczytnie wyróżnionych

---

jako głos w dyskusji, do którego badacze wciąż powracają, wyraz koncepcji patriotyzmu, która powstała w określonych czasach, z którą można, trzeba i warto dyskutować, ale która żyje już „własnym życiem”.

⁹ A. Walicki, *Trzy tradycje polskiego patriotyzmu i ich znaczenie współczesne*, Warszawa 1991, s. 7.

¹⁰ Por. także A. Nowak, *Republika i imperium: dwa patriotyzmy*, w: *Formuły patriotyzmu w Europie Wschodniej i Środkowej. Od nowożytności do współczesności*, A. Nowak, A.A. Zięba (red.), Kraków 2009, s. 77-102.

¹¹ J. Choińska-Mika, „*Jako miłujący tej Ojczyzny synowie*” – kilka uwag o staropolskim patriotyzmie, w: *Patriotyzm Polaków...*, dz. cyt., s. 18.

¹² Por. także A. Nowak, *Polski patriotyzm wieku niewoli: trzy formuły?*, w: *Patriotyzm Polaków...*, dz. cyt.

wielkością swej misji”¹³. A. Walicki (jak wielu innych badaczy) zwraca uwagę na immanentną cechę polskiego patriotyzmu – kult martyrologii, gloryfikowania porażek, kulturę klęski¹⁴. Źródłem takiej postawy może być romantyczne oddzielenie „idei ojczyzny i duchowej istoty narodu”¹⁵ od realiów życia, które pozwalało na poświęcanie całych pokoleń dla idei wyższych, prowadzących do niepodległości.

Druga połowa XIX wieku to czas dyskusji z romantycznymi ideałami. Dotyczyły one także koncepcji patriotyzmu, dla którego kluczowe stały się takie kategorie jak autonomia narodowa i swobody obywatelskie. „To nierozzerwalne splecenie wolności i patriotyzmu, charakteryzowało myśl polskich dziewiętnastowiecznych liberałów niezależnie od tego, czy bliżej im było do tradycji romantycznej, czy do tradycji pozytywistycznej, czy też podejmowali próbę ich syntezy”¹⁶. W każdym razie, zdaniem Włodzimierza Bernackiego, można tu mówić o powolnym przechodzeniu od patriotyzmu rozumianego jako miłość do ojczyzny w kierunku patriotyzmu opartego na wiedzy i działaniu¹⁷. Zwolennicy nawiązań romantycznych za fundament postaw patriotycznych uznawali zatem miłość do ojczyzny, a także gotowość do poświęcenia. Poświęcenie to rozumiane było nie tylko jako pragnienie oddania życia, ale także płacenie podatków czy zaangażowanie w działalność społeczną¹⁸. Pozytywistyczne myślenie o patriotyzmie akcentowało natomiast trzy jego elementy: uczucie, umysł i działanie. Uczucie było tym, co jednoczyło zbiorowość, wiedza ugruntowywała więź emocjonalną z ziemią, a działanie pozwalało być użytecznym dla wspólnoty. „Jak stwierdzał Prus, prawdziwym patriotą nie był ten, kto kochał swój naród i ojczyznę, nie ten, który posiadał wiedzę o niej oraz umiejętności – prawdziwym patriotą jest ten, który kochając, posiadając wiedzę, potrafi dla swego narodu podjąć wymierne działania, użyteczne i pomnażające szczęście wspólnoty

¹³ A. Walicki, *Trzy patriotyzmy...*, dz. cyt., s. 51.

¹⁴ Por. M. Janion, „Czy będziesz wiedział, co przeżyłeś”, Warszawa 1996, a także A. Michnik, *Z dziejów honoru w Polsce*, Warszawa 1991.

¹⁵ Tamże, s. 52.

¹⁶ W. Bernacki, *Patriotyzm w polskiej refleksji liberalnej XIX wieku*, w: *Patriotyzm Polaków...*, dz. cyt., s. 107.

¹⁷ Por. W. Bernacki, *Liberalizm polski 1815-1939. Studium doktryny politycznej*, Kraków 2004.

¹⁸ Por. K. Libelt, *O miłości ojczyzny*, Poznań 2006.

narodowej”¹⁹. W „Tygodniku Ilustrowanym” tak pisarz definiował patriotyzm: „Prawdziwy patriotyzm nie polega na tym, ażeby kochać idealną ojczyznę, ale ażeby kochać, badać i pracować dla realnych składników tej ojczyzny, którymi są ziemia, społeczeństwo, ludzie i wszelkie ich bogactwa”²⁰.

Przywoływany już A. Walicki, opisując koncepcję patriotyzmu stawiającego na pierwszym miejscu interes narodowy, zwraca uwagę, iż jego największym mankamentem było porzucenie niepodległościowych dążeń: „Podstawową słabością programu pozytywistycznego «pracy u podstaw» było odżegnanie się od niepodległościowych aspiracji narodu”²¹. Od idealistycznej tradycji romantycznej dystansowali się także ideolodzy Narodowej Demokracji. Roman Dmowski ostro krytykował wiarę w istnienie wyższych instancji etycznych i przekonanie, że zwycięży ten, kto ma moralną słuszność: „W żadnym bodaj kraju – pisał – nie przetrwała tak długo jak w Polsce spuścizna polityczna pierwszej połowy XIX wieku: wiara w panowanie sprawiedliwości w stosunkach między narodami, w skuteczność dochodzenia swych praw słusznych przed bezstronną opinią europejską, określenia faktów historycznych jako «zbrodni» i «krzywd», przekonanie o ostatecznym zwycięstwie «słusznej sprawy», nieliczenie się z realnym ustosunkowaniem sił w życiu międzynarodowym i niezrozumienie, że obrót każdej sprawy od wypadkowej tych sił przede wszystkim zależy. To opieranie widoków politycznych na czysto iluzorycznych podstawach, a wraz z nim skłonność do podejmowania działań politycznych bez ścisłego określenia celu i obliczenia środków – nazwano romantyzmem politycznym”²². Przed ideą narodową stawiał R. Dmowski narodowy interes, a dobru narodowemu podporządkowywał wolność obywateli. „Dochodziło do tego mocne podkreślenie, że ideał niepodległości musi wprawdzie przyświecać dążeniom narodowym Polaków, ale ze względu na układ sił i sytuację geopolityczną nie może być celem aktualnej polityki polskiej”²³. Stali się zatem

¹⁹ W. Bernacki, *Patriotyzm w polskiej refleksji...*, dz. cyt., s. 107.

²⁰ B. Prus, *Co to jest patriotyzm*, „Tygodnik Ilustrowany”, nr 17, 29 kwietnia 1905, <http://www.omp.org.pl/stareomp/index258d.php?module=subjects&func=printpage&pageid=532&scope=all> [dostęp: 26.04.2016].

²¹ A. Walicki, *Trzy patriotyzmy...*, dz. cyt., s. 60.

²² R. Dmowski, *Niemcy, Rosja i kwestia polska*, Lwów 1908, s. 212, cyt. za A. Walicki, *Trzy patriotyzmy...*, s. 63.

²³ A. Walicki, *Trzy patriotyzmy...*, dz. cyt., s. 64.

ideologowie endeccy krytykami idealistycznej przeszłości Polski, krytykami niedojrzałości, mesjanizmu, poczucia moralnej wyższości.

Jak zatem, biorąc pod uwagę wcześniejsze rozważania, powinna wyglądać współczesna wizja patriotyzmu, z jakich tradycji czerpać, do czego się odwoływać? Zdaniem niektórych badaczy patriotyzm jest obecnie czymś wstydlivym, przestarzałym, od czego trzeba się dystansować. Piotr Burgoński zauważa, że tematyka patriotyzmu znajduje się na marginesie współczesnego dyskursu publicznego (tak naukowego, jak i politycznego): „Patriotyzmowi poświęca się niewiele uwagi, ponieważ jest on traktowany jako zjawisko wstydlive, w jakimś stopniu wsteczne lub też jako fenomen zanikający, schyłkowy. O patriotyzmie zwykło się mówić z pewnym zażenowaniem ze względu na wymogi współczesnej poprawności politycznej, które nakazują unikać patosu oraz być powściągliwym w wyrażaniu swoich emocji w sferze publicznej. Wśród uczestników współczesnego dyskursu publicznego istnieje też przekonanie, że patriotyzm nie harmonizuje z nowoczesnością”²⁴. W podobnym tonie pisze Jacek Salij: „Mówienie o ojczyźnie i o miłości Ojczyzny wielu Polaków dzisiaj drażni. Wynika to nie tylko ze współczesnej alergii na patos i gołosłowność. Socjologowie sygnalizują zatrważająco niską ocenę własnego narodu u dzisiejszych Polaków, zwłaszcza u młodych. Kiedy wyjeżdżamy za granicę, wielu z nas wstydzi się tego, że są Polakami”²⁵. Przyczynę takiego stanu rzeczy Jacek Salij upatruje w postępującym indywidualizmie, który prowadzi do odrzucenia wartości wspólnoty, obawie przed skrajnym nacjonalizmem – siedliskiem nienawiści i nietolerancji, a także w przyjmowaniu do siebie wszelkich stereotypowych ujęć na temat Polski i Polaków. Z drugiej strony jednak można też powiedzieć, iż otwarcie granic wzmocniło poczucie własnej wartości podróżujących Polaków, którzy niejako na własne oczy mogli zobaczyć, że ani oni sami, ani Polska nie są wcale gorsi od krajów Zachodu. Oczywiście jest jednak, że znacznie łatwiej identyfikować się z krajem i być z niego dumnym, gdy kraj ten jest silny i znaczący w świecie. Obserwacja otaczającej rzeczywistości (a także przedstawione niżej badania) pokazują, iż trudno mówić o jednej, powszechnie obowiązującej wizji patriotyzmu.

²⁴ P. Burgoński, *Patriotyzm w Unii Europejskiej*, Warszawa 2008, s. 5.

²⁵ J. Salij, *Patriotyzm dzisiaj*, Poznań 2005, s. 7.

Dlatego wydaje się, iż swego rodzaju podsumowaniem może być koncepcja patriotyzmu przyszłości zaproponowana przez Marcina Króla. Idea liberalnego patriotyzmu nie zakłada konieczności istnienia jednej tylko wizji patriotyzmu, a kilku, nawet wielu wspólnot patriotycznych. Ich członkowie nie muszą się do niczego przekonywać, na nic zgadzać ani niczego odrzucać. Każda ze wspólnot istnieje niejako obok i może „wyznawać” patriotyzm na swój sposób. „Rzecz bowiem w tym – pisze M. Król – że liberalny patriotyzm (...) zakłada, że nie ma permanentnych sporów, tylko permanentne współżycie poglądów na polskość, wyobrażeń polskości, które nie różnią się od siebie zasadniczo. Nie tylko nikt, jak to się kolokwialnie mówi, nie ma patentu na polskość, ale nikt go nigdy mieć nie może (...). Możemy krytykować cudze poglądy, możemy uważać, że są one naganne moralnie czy intelektualnie, ale nie możemy zabronić ich głoszenia, ani wykluczać ze wspólnoty narodowej tych, którzy je głoszą”²⁶. Co ważne w tym ujęciu to podkreślanie, że patriotyzm przede wszystkim musi być efektem wyboru. Nie może być on przymusowy, zadekretowany. „Niezbędne jest (...) uwolnienie się od wszystkich złych patriotycznych obciążeń, które jeszcze istnieją, i których przewalczenie nie będzie takie proste. Złych, czyli od programów szkolnych i wychowania szkolnego (a często i domowego) po oficjalne formy patriotycznych deklaracji i świąt”²⁷. Ważne jest jednak, aby nie chodziło jedynie o usuwanie, ale też proponowanie, pokazywanie innych możliwości.

Patriotyzm w badaniach opinii

Interesujące wydaje się jednak, w jaki sposób patriotyzm istnieje w świadomości społecznej. Czy także dla użytkowników języka, potencjalnych patriotów, znaczy on to samo, co dla historyków. W ostatnich latach przeprowadzono wiele badań dotyczących rozumienia pojęcia. Pytania badawcze dotyczyły także innych zagadnień, które w wielu miejscach łączą się z patriotyzmem, np.: poczucia przynależności do regionu, samoidentyfikacji, tożsamości, dumy narodowej.

Jedną z firm badawczych, która systematycznie diagnozuje to, jak Polacy rozumieją patriotyzm, jest m.in. CBOS. W 2008 roku sondaże koncentrowały

²⁶ M. Król, *Patriotyzm przyszłości*, Warszawa 2004, s. 128.

²⁷ Tamże, s. 131.

się wokół rozumienia kluczowego tu pojęcia, ponieważ pytanie skierowane do respondentów brzmiało: czym jest patriotyzm? Otwartość sformułowania pozwalała badanym na zaproponowanie własnej definicji. Najwięcej odpowiedzi (23%) odwoływało się do najbardziej powszechnego, słownikowego ujęcia – miłość do ojczyzny. To ujęcie uzupełniane było w innych wypowiedziach również o poczucie więzi, dumę, odpowiedzialność, a także świadomość przynależności narodowej. W sumie na tym aspekcie skoncentrowało się 49% respondentów. Kolejna liczna grupa badanych (24%) podkreślała konieczność pracy dla dobra kraju, poświęcania się dla niego. Zwracano też uwagę na konieczność walki w obronie kraju (13%) i podtrzymywanie tradycji (13%). Pojawiały się też głosy akcentujące inne aspekty patriotyzmu, np.: postawę obywatelską, uczciwość, płacenie podatków, udział w wyborach, popieranie rodzimych produktów, kibicowanie sportowcom czy religijność²⁸. Takie rozumienie pojęcia potwierdzają także sondaże prowadzone przez lokalne czasopisma. Przykładem może tu być redakcja „Gazety Samorządność” (także portalu internetowego) wydawanej przez Mazowiecką Wspólnotę Samorządową. Czytelnicy odpowiadali na pytanie „Co to znaczy być patriotą we współczesnej Polsce?”, które w bezpośredni sposób zachęcało do redefinicji, zastanowienia się, czy jest jakaś różnica między tradycyjnym (romantycznym) ujęciem patriotyzmu, charakterystycznym dla społeczności dążącej do wolności, a takim, które przypisać można współczesności – niepodległemu państwu. Wypowiedzi opublikowane w Internecie były bardzo przemyślane i charakteryzowały się dojrzałością. Znajdujemy wśród nich takie, które aktualizują w bardziej rozwinięty sposób słownikową definicję patriotyzmu. Zwracają uwagę na trzy jej elementy²⁹: miłość do ojczyzny („Patriotyzm to przede wszystkim umiłowanie do ojczyzny”; „Być patriotą we współczesnej Polsce to być człowiekiem kochającym swoją Ojczyznę”; „Patriotyzm to – „kochać Polskę jak duszę własną, a więcej od życia swego”; „Patriotyzm, w mojej ocenie, można tłumaczyć krótko – umiłowanie Ojczyzny”), poświęcenie (patriota jest kimś „potrafiącym poświęcić dla Niej swoje dobra, gotowym stanąć do Jej obrony”; patriotyzm to „gotowość w pełni tego słowa znaczeniu do poświęcenia

²⁸ Por. http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2008/K_167_08.PDF, [dostęp: 25.04.2016].

²⁹ Pisownia zgodna z oryginałem

się dla narodu, postawienie interesu kraju ponad interesem własnym”), dbanie o język i kulturę („Być patriotą we współczesnej Polsce to być człowiekiem (...) potrafiącym pielęgnować narodowe tradycje, kulturę i język”). Pojawiło się jednak także sporo wypowiedzi, które można uznać za efekt dziesięcioleci bez wojny, tworzenia się społeczeństwa obywatelskiego, które dostrzega także inne obowiązki Polaka czy szerszej obywatela, np.: „W codziennym życiu współczesny patriota kieruje się wprawdzie prymatem wartości konstytuujących wspólnotę, nie zaniebuje jednak interesu indywidualnego. Nie czerpie ze swego wykształcenia, kwalifikacji, pozycji dla budowy pożytku wyłącznie własnego, angażuje je także dla pożytku swojej «małej» i wielkiej ojczyzny. Broni się przed bylejakością i marnotrawstwem (oczywiście płaci też podatki, ale to banalne :))”, czy w innym miejscu: „Dziś właściwie rozumiany patriotyzm powinien mieć przede wszystkim postać patriotyzmu gospodarczego: Mieć swoje. Promować swoje. Kupować swoje [swoje tzn. polskie]”. Kwestia patriotyzmu jako pracy dla wspólnoty, dzielenia się pojawiała się zresztą w wielu wypowiedziach³⁰. W tym kontekście można by rozważyć, czy we współczesnym definiowaniu patriotyzmu nie dokonuje się przeniesienie akcentów. Czasownik „poświęcać/poświęcać się” w kontekście patriotyzmu najczęściej łączono z oddawaniem (poświęcaniem) życia za ojczyznę, tymczasem współcześnie mówi się także o poświęcaniu jako dawaniu, rezygnowaniu z czegoś, dzieleniu się³¹, bez konieczności dokonywania ostatecznej ofiary. Potwierdzeniem tego przypuszczenia może być także sondaż IBRiS dla „Rzeczpospolitej” przeprowadzony w 2014 roku, z którego wynikało, iż Polacy nie chcą się poświęcać dla ojczyzny. 41% respondentów nie poświęciłoby niczego dla dobra kraju, 19% oddałoby swoje życie lub zdrowie, a 17% majątek³². Wynik ten wywołał liczne medialne komentarze. W przywołanym artykule czytamy, iż jednym z powodów może być przekonanie, że patriotyzm jest czymś wstydlivym. Taka postawa może też być efektem postępującego

³⁰ Wszystkie cytaty pochodzą z <http://mws.neon24.pl/post/101282,co-to-znaczy-byc-patriota-we-wspolczesnej-polsce> [dostęp: 30.06.2016]. Por. także <http://www.polskieradio.pl/10/485/Artykul/975871,Wspolczesny-patriotyzm-pamiec-o-trudnej-historii-czy-zwykle-placenie-podatkow> [dostęp: 30.06.2016].

³¹ Por. <http://sjp.pwn.pl> [dostęp: 30.06.2016].

³² T. Krzyżak, *Patriotyzm nie jest w cenie*, „Rzeczpospolita” nr 34, 11 lutego 2014, <http://www.rp.pl/artykul/1085889-Sondaz--Rz---Patriotyzm-nie-jest-w-cenie.html> [dostęp 12.06.2016].

spadku zaufania do państwa i rządzących. Temat został podjęty także w radiu, choć tam zwracano uwagę na zależność między sposobem sformułowania pytania a odpowiedzią. W redakcyjnej dyskusji podjęto próbę ponownego zdefiniowania patriotyzmu, akcentowano nieprzystawalność romantycznego paradygmatu, w którego kręgu wpływu wychowywana jest współczesna młodzież, do otaczającej rzeczywistości. Zdaniem uczestników programu do patriotyzmu w XXI wieku lepiej pasuje jego pozytywistyczny model. Szczególne emocje wywołało użycie w badaniu rzeczownika „poświęcenie” jako ważnego elementu patriotyzmu. Bardziej neutralne byłoby pytanie respondentów, co zrobiliby dla kraju, niż co by dla niego poświęcili. Taka modyfikacja pytania pojawiła się też w wypowiedziach internautów, którzy pisali, iż chętnie by dla kraju na przykład pracowali. Zarówno samo pytanie sondażu, jak i komentarze do jego wyników zawarte choćby w prasowych tytułach („Patriotyzm nie jest w cenie”, „Efekt «rózowego» patriotyzmu”, „Polacy nie chcą walczyć w obronie kraju”, „Polak – patriotą?”) pokazują wciąż żywą obecność romantycznego rozumienia pojęcia. Podobne reakcje wywołał sondaż MillwardBrown SA dla TVN24, według którego 49 proc. pytanym nie jest gotowych poświęcić życia lub zdrowia dla kraju. „Jakie to proste: siedzimy w bezpiecznym mieszkanku, dzwoni ankieter i odpowiadamy – tak, poświęcilibyśmy życie dla ojczyzny. A przecież nikt nie wie, jak by się zachował. To głupi, głupi, głupi sondaż!” – komentowała wyniki sondażu Agata Nowakowska w TOK FM³³. Na wpływ otaczającej rzeczywistości na odpowiedzi respondentów zwraca uwagę także inny gość programu – Jan Ordyński – publicysta TVP i „Przeglądu”: „nad wynikami sondażu dla TVN24 nie ma co załamywać rąk. Bo nie odzwierciedlają one patriotyzmu Polaków. Dla mnie budująca jest ostrożność Polaków przed szafowaniem własnym życiem. Moim zdaniem pokazuje to, że od 70 lat żyjemy w pokoju. A poprzednie pokolenia miały bardzo często do czynienia z wojnami i powstaniem. Podejrzewam, że gdybyśmy mieli faktycznie do czynienia z istotnym zagrożeniem niepodległości Polski, to odpowiedzi na pytanie sondażowe mogłyby być zupełnie inne”³⁴.

³³ *Poranek radia TOK FM*, http://wiadomosci.gazeta.pl/wiadomosci/1,114871,15598162,Nie_chcemy_poswiecic_zdrowia_i_zycia_dla_ojczyzny_.html [dostęp: 20.06.2016].

³⁴ Tamże.

Zmianę w rozumieniu patriotyzmu pokazują także inne badania prowadzone przez CBOS. W ostatnich latach aż cztery razy zapytano Polaków o to, z kim lub czym czują się najbardziej związani: ze społecznością lokalną – miejscowością, w której mieszkają, ze swoim regionem czy też z całym krajem, a może z Europą? Wyniki potwierdzają zmianę, którą można zauważyć także w słownikach, ponieważ aż 61% badanych czuje najsilniejszy związek ze społecznością lokalną – małą ojczyzną³⁵.

Podsumowanie

Podsumowując można powiedzieć, iż rozumienie patriotyzmu przechodzi ewolucję pod wpływem zmiany warunków życia, sytuacji geopolitycznej, historii itd. Polacy żyjący w niepodległym kraju, który nie jest targany wojnami, często inaczej postrzegają swoje obowiązki wobec niego. Uczciwa praca, płacenie podatków, dzielenie się z potrzebującymi, wykorzystywanie swoich możliwości dla dobra wspólnego, dbanie o przyrodę, język i kulturę, której nikt nie chce zniszczyć, to coraz częściej akcentowane składniki znaczenia. Widać tu wyraźnie nawiązanie do pozytywistycznego rozumienia patriotyzmu. Jednak dla wielu wychowanych na romantycznym paradygmacie poświęcenia to za mało. Jak mówiła Maria Janion, polski patriotyzm odrzuca, a nawet potępia „zgodę na dom, na pracę, na każde ustępstwo na rzecz codzienności”³⁶, traktując je jako zdradę wzoru moralnego postępowania, który przynosi tradycja romantyczna. Stąd oburzenie na brak gotowości do poświęcenia się w romantycznym, dziewiętnastowiecznym rozumieniu – poświęcenia życia. Zresztą nie tylko o te dwie wizje patriotyzmu, które znalazły odbicie w sondażach opinii publicznej, chodzi. Warto zwrócić uwagę na swego rodzaju „prywatyzację” patriotyzmu, poszukiwanie własnej drogi, bardziej osobiste rozumienie tego pojęcia, a także coraz częstsze kojarzenie go z tym, co bliskie geograficznie, lokalne, swojskie. Być może jednak jest tak, jak opisuje to M. Król – obydwie te spojrzenia na patriotyzm, a nawet jeszcze inne, mogą współwystępować w tym samym czasie, można by rzec – pokojowo, bez dążenia do

³⁵ *Małe ojczyzny – poczucie przynależności Polaków*, http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2009/K_151_09.PDF [dostęp: 20.06.2016].

³⁶ *Jakby życie było zdradą*, „Tygodnik Powszechny” nr 4, 27 stycznia 1985, s. 4.

dominacji i wykluczania innych sposobów widzenia, jak dwa marsze niepodległości przechodzące w spokoju obok siebie.

Bibliografia

- Bernacki W., *Liberalizm polski 1815-1939. Studium doktryny politycznej*, Kraków 2004.
- Bernacki W., *Patriotyzm w polskiej refleksji liberalnej XIX wieku*, w: *Patriotyzm Polaków. Studia z historii idei*, J. Kłoczkowski (red.), Kraków 2006, s. 95-109.
- Burgoński P., *Patriotyzm w Unii Europejskiej*, Warszawa 2008.
- Choińska-Mika J., „Jako miłujący tej Ojczyzny synowie” – kilka uwag o staropolskim patriotyzmie, w: *Patriotyzm Polaków. Studia z historii idei*, J. Kłoczkowski (red.), Kraków 2006, s. 13-20.
- Inny słownik języka polskiego PWN*, red. M. Bańko, t. 2, Warszawa 2000.
- Jakby życie było zdradą*, „Tygodnik Powszechny” nr 4, 27 stycznia 1985, s. 4.
- Janion M., „Czy będziesz wiedział, co przeżyłeś”, Warszawa 1996.
- Król M., *Patriotyzm przyszłości*, Warszawa 2004.
- Krzyżak T., *Patriotyzm nie jest w cenie*, „Rzeczpospolita” nr 34, 11 lutego 2014, <http://www.rp.pl/artykul/17,1085889-Sondaz--Rz--Patriotyzm-nie-jest-w-cenie.html> [dostęp: 12. 06. 2016].
- Libelt K., *O miłości ojczyzny*, Poznań 2006.
- Michnik A., *Z dziejów honoru w Polsce*, Warszawa 1991.
- Nowak A., *Republika i imperium: dwa patriotyzmy*, w: *Formuły patriotyzmu w Europie Wschodniej i Środkowej. Od nowożytności do współczesności*, A. Nowak, A. A. Zięba (red.), Kraków 2009, s. 77-102.
- Salij J., *Patriotyzm dzisiaj*, Poznań 2005.
- Prus B., *Co to jest patriotyzm*, „Tygodnik Ilustrowany”, nr 17, 29 kwietnia 1905, <http://www.omp.org.pl/stareomp/index258d.php?module=subjects&func=printpage&pageid=532&scope=all> [dostęp: 26.04.2016].
- Szlachta B., *Uwagi o dwóch sposobach traktowania o patriotyzmie przez polskich konserwatystów (głównie międzywojennych)*, w: *Patriotyzm Polaków. Studia z historii idei*, J. Kłoczkowski (red.), Kraków 2006, s. 110–128.
- Uniwersalny słownik języka polskiego*, S. Dubisz (red.), t. 3, Warszawa 2004.
- Walicki W., *Trzy patriotyzmy. Trzy tradycje polskiego patriotyzmu i ich znaczenie współczesne*, Warszawa 1991.

Wielka encyklopedia PWN, B. Kaczorowski (red.), t. 20, Warszawa 2004.

Wydra W., Rzepka W.R., *Chrestomatia staropolska. Teksty do roku 1543*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1995.

Źródła internetowe

http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2008/K_167_08.PDF [dostęp: 25.04.2016].

<http://mws.neon24.pl/post/101282,co-to-znaczy-byc-patriota-we-wspolczesnej-polsce> [dostęp: 30.06.2016].

<http://www.polskieradio.pl/10/485/Artykul/975871,Wspolczesny-patriotyzm-pamiec-o-trudnej-historii-czy-zwykle-placenie-podatkow> [dostęp: 30.06.2016].

<http://sjp.pwn.pl> [dostęp: 30.06.2016].

Poranek radia TOK FM, http://wiadomosci.gazeta.pl/wiadomosci/1,114871,15598162,Nie_chcemy_poswiecic_zdrowia_i_zycia_dla_ojczyzny.html [dostęp: 20.06.2016].

<https://pl.wikipedia.org/wiki/Patriotyzm> [dostęp: 25.04.2016].

Małe ojczyzny – poczucie przynależności Polaków, http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2009/K_151_09.PDF [dostęp: 12.06.2016].